

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ—ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΙΗ' ΑΙΩΝΟΣ—ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΙΣΤΑΙ

“Αν ἡ κατάσταση τῆς παιδείας ἀπὸ ἀποψη ὑγείας καὶ συστήματος ἦταν τέτοια στὰ Γιάννενα, ποὺ περνοῦσαν γιὰ πνευματικὴ ἐστία τῶν τότε χρόνων, φαντάζεται κανεὶς τὴ θὰ συνέβαινε στὶς περισσότερες πόλεις τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τῶν Νήσων, ποῦχαν σχολεῖα. Τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ, ποὺ τὸ ἔθνος παρασκευαζόταν γιὰ τὴν πολιτικὴ του ἀποκατάσταση, ἡ παιδεία πόσο καθυστεροῦσε σὲ σύστημα! Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Λάσκαρι ἢ τὰ σχόλια τοῦ Καυσοκαλυβίτη κι’ ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τοῦ Πατούσα, δὲν ἀρκοῦσαν πιά στὸ ἀνδροῦμενον οἰκονομικῶς κι’ ἠθικῶς ἔθνος, ὅπως τὸ μορφώσουν θετικώτερα. Ὁ φλογερὸς πόθος γιὰ μάθηση, ποὺ κατέλαβε τὴ φυλὴ ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς τεραστίας οἰκονομικῆς κι’ ἐμπορικῆς κινήσεως, ποὺ συντελέστηκεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, δὲν εὑρισκε στὰ διδακτήρια τὴν ἀνάλογη ἀνταπόκριση. Ἡ ἀστικὴ τάξη κι’ ἰδίως ἡ ἐμπορικὴ, περνοῦσε τὶς κρίσιμες στιγμὲς τῆς ἀγωνίας, τῆς νευρικότητος καὶ τῆς ἀνυπομονησίας. Εἶχε κυριαρχήσει διὰ τοῦ πλούτου καὶ ζητοῦσε μιὰ διέξοδο. Ποτὲ ὡς **σύνολον** ὁ ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε βρεθεῖ κατέχοντας τόσα πλούτη καὶ ποτὲ τόσα **προβλήματα** δὲν εἶχαν ἀπασχολήσει προηγουμένως τοὺς Ἕλληνας. Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, «τὸ νέον αὐτὸ εὐαγγέλιο τῶν ἀνθρώπων» τοὺς ἀνοίξε τὰ μάτια (¹) καὶ τοὺς γιόμισε μὲ πόθους μεγάλους καὶ φιλελεύθερους. «Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν Ἑλλήνων, ἔγραφε σύγχρονη ἐφημερίδα (²), τοσοῦτον ἀποδέχτηκαν τὶς νέες ιδέες, ὥστε, ὅταν παραβάλλουνε τὴ δουλικὴ τους κατάσταση μὲ κείνη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, γίνονται οὖν ἀφηρημένοι κι’ ἀπὸ τὴν ἔκσταση περνοῦν εἰς τὴ φρενίτιδα. Παντοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀντηχεῖ: Ζήτω ἡ Γαλλία, Ζήτω ἡ Ἑλλάδα». Ἄλλος δὲ

(¹) Γ. Τερτσέτη : Διήγησις Συμβάντων τῆς Ἑλλ. Φυλῆς 1846 σ. κθ’.

(²) Ἀγωνόμου : Gazette de France, φύλλον 18 Decembre—1797.

σύγχρονος τῶν γεγονότων καὶ μάλιστα εἰδικὸς ἔγραφε τὰ ἑξῆς: «*Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἀνεξωπύρῃσε τὰς ψυχὰς τῶν ἀδικουμένων Ἑλλήνων, ἐσχημάτισε βαθμηδὸν τὴν ναυτιλίαν των, ἐπηύξησε τὰς ἐμπορικὰς των σχέσεις. Πολλοὶ δὲ εἰς τὴν φωτισμένην Εὐρώπην ἀποδημήσαντες ἐπρομηθεύθησαν ἄλλοι μὲν γνώσεις, ἄλλοι δὲ χρήματα, τὰ ὅποια διέθεσαν ἀφειδῶς ἐπανελθόντες εἰς τὴν πατρίδα, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μονίμου τῆς ἀπελευθερώσεώς των σκοποῦ. Τότε ὁ ἀείμνηστος Ρήγας συνέγραψε τὰ φιλελεύθερα αὐτοῦ ποιήματα, ἀφοῦ ἐσύστησε τὴν πρώτην μυστικὴν ἐταιρείαν. Ὁ δὲ κλεινὸς Κοραῆς κεντήσας κατὰ πρώτην φορὰν τὴν ἑλληνικὴν εὐαισθησίαν μὲ τὰ ἀμίμητα προλεγόμενά του εἰσήγαγεν εἰς τὰς ψυχὰς των τῆς παιδείας τὸν ἄσβεστον ἔρωτα» (¹).*

Δυστυχῶς ὁ φλογερὸς αὐτὸς ἔρως δὲν εὗρισκεν ἀνταπόκριση στὰ διάφορα σχολεῖα, πού λειτουργοῦσαν στὴν Ἑλλάδα. Μόρφωση στεῖρα, γλῶσσα ἀκατανόητη, σύστημα ἀπηρχαιωμένο καὶ δάσκαλοι φιλόπονοι ἴσως, μὰ σχολαστικοὶ κι' ἀκατάρτιστοι ὑποδέχοντο τοὺς ἐνθουσιῶντας νέους. «*Παντοῦ φιλοτιμοῦνται νὰ συσταίνουσι σχολεῖα, λέγει ὁ σύγχρονος Φιλιππίδης, ἀπὸ ζῆλον πρὸς τὸ Γένος βέβαια· πλὴν ὁ καρπὸς παραβαλλόμενος μὲ τὴν προθυμίαν καὶ μὲ τὴν συνδρομὴν εἶνε ἀσήμαντος. Ὁ τρόπος ἰδίως τῆς μαθήσεως παραζαλίζει τοὺς νέους, τοὺς συγχίζει καὶ τοὺς κάνει νὰ ἀηδιάζουσι καὶ νὰ ποστρέφονται τὰ σχολεῖα» (²). Ἄν ὁ νεογραικὸς κόσμος, ὡς σύνολον εἶχε συγχρονισθεῖ κι' ἐμπορικῶς καὶ κοινωνικῶς μὲ τὶς συνεχεῖς ἐπικοινωνίες καὶ συναλλαγές του μὲ τὴν Εὐρώπην, ὅμως στὸ ἐκπαιδευτικὸ σημεῖο, τὸ σπουδαιότερο, καθυστεροῦσε κι' ἔφθινε. Κακῶς ὑποστηρίζεται, πὼς πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἡ παιδεία μας ἦταν σὲ καλύτερη κατάστασι καὶ πὼς τότε *μαθαίναν γράμματα*. Ἡ ριζωμένη αὐτὴ ἰδέα εἶνε καθ' αὐτὸ πλάνη. Ἐφ' ὅσον στὴν ἐκπαίδευσιν κρατοῦσεν ἡ *λογία* κι' ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι· ἐφ' ὅσον ἡ διδασκαλία γινόταν στὴν *ἀρχαία γλῶσσα*· ἐφ' ὅσον παρεδίδοτο ἡ Γραμματικὴ τοῦ Γαζῆ καὶ τοῦ Λάσκαρι καὶ τὸ *σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους*, ἡ φυλὴ δὲν μπορούσε νὰ αναπνεύσει καὶ πνιγόταν*

(¹) Π. Σ. Ὀμηρίδης: Συνοπτικὴ Ἱστορία τῶν τριῶν Νήσων—1881 σ. 1'.

(²) Φιλιππίδης: Περιοδικὸν «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» ἔτος 1820 σελ. 261.

μέσα στο παρελθόν και τῆ θρησκοληψία. Κι' ἡ κατά-
 στασις αὐτὴ δὲν ἐπικρατοῦσε μόνο στὰ Γιάννενα καὶ στὴ
 σχολὴ τῶν Μπαλάνων. Ἦταν φαινόμενο σχεδὸν γενικὸ
 μέχρι τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα. Στὴν Κων-
 σταντινούπολη ἡ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία «εἶχετο στερεῶς
 τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως» (¹) κι' ἀπέκλειε κάθε νεω-
 τεριστικὴ διδασκαλία. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, ποὺ συστήθηκε, πρὸ
 δύο αἰῶνων, δὲν εἶχεν ἀνακαινίσει οὔτε τὸ σύστημα τῆς
 διδασκαλίας, οὔτε τὴ γλῶσσα. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, ποὺ
 ἐπιχείρησε νὰ συνεχίσει σαυτὴ τὴν ἀναγεννητικὴ του προ-
 σπάθεια ἔπαθε, ὅτι καὶ στὰ Γιάννενα. Ἐκδιώχθηκε μὲ
 βαναυσότητα (²). Μάλιστα μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασι, τὰ
 Πατριαρχεῖα περιώρισαν τὸ πρόγραμμα τῆς Ἀκαδημίας
 ἀπὸ φόβο ἀπέκλεισαν τὴ διδασκαλίαν τῶν φιλοσοφικῶν μα-
 θημάτων καὶ τὸ τμήμα τους καταργήθηκε. Οἱ νεώτερες
 ἰδέες καὶ θεωρίαι «οὐδεμιᾶς ἔτυχον εἰσαγωγῆς ἐν αὐτῇ» (³).
 Ὁ δὲ Κ. Κούμας, ποὺ γνώρισε ἀπὸ κοντὰ τὴν κατάστασι
 τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου
 ὀγδόου αἰῶνα μὲ μελανὰ χρώματα περιέγραψε τὴ σχολή:
 «Εἰς τὸ σχολεῖον αὐτό, λέγει, δὲν ἐστάθη δυνατόν νὰ εἰσχω-
 ρήσῃ καμμία ἀκτίς τῆς νεωτέρας λάμπειας. Σέργιος ὁ Μα-
 κραῖος, διδάσκαλος τῶν ἐπιστημῶν τοῦ σχολεῖου συνέγραψε καὶ
 ἐδημοσίευσεν διὰ τοῦ τύπου Τρόπαιον κατὰ Κοπερνίκου, εἰς τὸ
 ὁποῖον πολεμοῦσε τὸ σύστημα ὡς ἀντίθεον καὶ ἀναίρεσε τοὺς
 τοῦ Νεύτωνος νόμους τῆς ἐπικέντρον καὶ ἀποκέντρον δυνά-
 μεως εἰς τρόπον, ὅστις μαρτυρεῖ παχυλωτάτην ἄγνοιαν τῶν
 στοιχείων τῆς Μηχανικῆς. Καὶ τοῦτο κατὰ τὸ 1796 ἔτος ἐν
 Βιέννῃ, ὅποτε εἰς τὰ λοιπὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος ἦτο πρὸ πολ-
 λοῦ μάθημα κοινὸν ἢ Φυσικὴ. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον πλέον
 νὰ ἐπικρατῶσι καὶ διδάσκωνται τοιαῦτα ἀφροσύναι» (⁴).
 Ἄλλ' ἡ οἰκτρὴ αὐτὴ κατάστασι δὲν περιορίζετο σὲ
 μόνη τὴν Κωνσταντινούπολη. Σαυτὴ τὴν περίφημη σχολὴ
 τῆς Πάτμου (⁵), ποὺ περνοῦσε μὲ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες

(¹) Rizo Néroulos : Cours de Litterature Grecque 1827 σελ. 65.

(²) Γ. Αἰνιᾶνος : Συλλογὴ Ἀνεκδότων Συγγρ. Εὐγενίου τ. Α', σ. 13.

(³) Μανουὴλ Γεδεών : Χρονικὰ Πατριαρχ. Ἀκαδημίας—1883 σ. 248.

(⁴) Κ. Κούμας : Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων τόμ. ΙΒ', σ. 575.

(⁵) Μ. Παφανίκα : Σχεδιάσμα περὶ Καταστάσεως Γραμμ. 1867 σ. 169.

προεπαναστατικῆς σχολῆς τὰ πράγματα δὲν παράλλαζαν. Τὸ ἴδιο σχολαστικὸν σύστημα ἐπικρατοῦσε κι' ἐκεῖ καὶ μάλιστα πολὺ χειρότερο. Παρ' ὅλους τοὺς διακοσίους μαθητάς, ποὺ συνέρρεαν σαυτὴν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, τίποτε τὸ νεώτερον δὲν εἶχεν εἰσαχθεῖ ἀπὸ αἰῶνος. «Τὸ Ἄλφα καὶ τὸ Ὠμέγα» τῆς διδασκαλίας ἦταν ἡ παράδοσις τῆς Γραμματικῆς τοῦ Γαζῆ (¹). Ὁ Νεόφυτος Δούκας, ποὺ μαθήτευσε στὴ σχολὴ τῆς Πάτμου ἐπὶ δύο χρόνια ἔγραψε σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ἡ διδασκαλία περιορίζεται εἰς ξηρὰν ἐξήγησιν καὶ συντακτικὴν ἀνάλυσιν Ἑλλήνων τινῶν καὶ Ἑκκλησιαστικῶν συγγραφέων φιλολογικὴ θεωρία καὶ ἀνάλυσις δὲν ἐγίνετο. Διότι οἱ διδάσκαλοι δὲν ἤξευραν οὔτε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, οὔτε ἄλλην τινὰ εὐρωπαϊκὴν» (²). Στὰς Ἀθήνας ἐπίσης, ποὺ τὰ σχολεῖα τοὺς εἶχαν ἰδρυθεῖ μὲ βᾶσιν τὸ σύστημα τῆς σχολῆς τοῦ Ἐπιφανίου (³), ἡ παιδεία τοσοῦτον εἶχε καταπέσει, ὥστε «κατήντησαν οἱ Ἀθηναῖοι νὰ μὴ μαθαίνουν τὴν σήμερον ἄλλο τίποτε παρὰ τὴν φωροατικὴν διάλεκτον τοῦ Δάσκαρι καὶ τοῦ Γαζῆ καὶ νὰ στοχάζονται τοὺς Ἀττικοὺς συγγραφεῖς σὰν χρησμοὺς καὶ ψελλίζοντας τὸ Γαζῆ καὶ τὸ Δάσκαρι νὰ εὐχαριστιοῦνται» (⁴). Μὲ τὴν καυστικὴ αὐτὴ γλῶσσα χαρακτήριζεν ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας τὸ τότε ἐκπαιδευτικὸν σύστημα τῆς πατρίδας του καὶ τῶν Ἀθηνῶν. Γενικῶς τὰ παλαιότερα σχολεῖα, ποὺ ἰδρύθησαν τὸν δέκατον ἑβδομον ἢ στὶς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα συνέχισαν καθ' ὅλη τὴ νεωτεριστικὴν περίοδον τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς διδασκαλίας. Ἡ σχολὴ τῆς Πάτμου, οἱ παλαιότερες σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων, καθὼς καὶ κεῖνες τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεσσαλονίκης (⁵) καὶ πολλῶν ἄλλων βαλκανικῶν πόλεων ἐπέμεναν σταθερὰ στὴν παράδοσιν. Ἰδιαιτέρως μάλιστα, οἱ σχολῆς τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ποῦχαν ὡς πρότυπον τὰ γυμνάσια τῶν Ἰωαννίνων δὲν ἐνεωτέρισαν σὲ τίποτε. Οἱ διδάσκαλοι εἶχαν ὡς ὑπόδειγμα τοὺς Μπαλάνους καὶ παντοῦ μετέφεραν τὴν ἀνα-

(¹) Διονυσίου Θερεϊανοῦ: Ἀδαμάντιος Κοραῆς 1889 τόμ. Α', σελ. 80.

(²) Ἀναστ. Γούδα: Βίοι Παράλληλοι κτλ. 1870 τόμ. Α' σελ. 190.

(³) Χ. Φιλαδελφῆος: Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν τόμ. Β', σελ. 185 κι' ἐξ.

(⁴) Ἀνωνύμου: Περιοδικὸν «Χρυσόλλιδος» τόμ. Δ' (1866) σ. 316 σ. 1.

(⁵) Ἀθ. Παρίου: Γραμματικὴ τοῦ Νεοφύτου—Ἐνετίησι αψπς' σ. 8'.

χρονιστικές και μισοξενικές αντιλήψεις τους. Ἡ πτωχεία τέλος τοῦ 1800, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κούμας, συμπλήρωσε τὴν καταστροφὴ τῆς παιδείας: «τὰ σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ κλείνουν· ἦτο πρᾶγμα ἀδύνατον νὰ ζητεῖ τις ἀπὸ αὐτὰ πρόοδον εἰς τὰ πρόσω» (¹). Οἰκτρὴ παράστησε τὴν κατάστασι τῆς παιδείας κι' ὁ Γερμανὸς *Bartholdy*, ποὺ περιηγήθηκε τότε τὶς ἐπαρχίες ἐκεῖνες κι' ἀπέδωσε στὸν κλῆρο κυρίως τὴν καθυστέρηση τῶν γραμματῶν καὶ κατόπιν στὸ σύστημα (²). Τὸν περιηγητὴ τοῦτον δὲν χαρακτήριζε μόνο πνεῦμα ἀντικειμενικό, ἀλλὰ καὶ βαθειὰ φιλοσοφικὴ παρατηρητικότητα.

Ἄλλ' ἢ οἰκτρὴ αὕτη κατάστασι, ποὺ τόσο στοίχιζε στὸ νεογραφικὸ κόσμιο, ποῦθελε τὴν προαγωγή του καὶ ποὺ τόσο εἶχε συγχρονισθεῖ στὸ ἐμπορικὸ πεδίο, δὲν ἠδύνατο νὰ παραταθεῖ. Ἡ ἐμπορικὴ τάξι ζητοῦσε τὴν ἀλλαγὴ· ζητοῦσε τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀνακαίνισι καὶ τὴν πολιτικὴ ἀποκατάστασι, σύμφωνα μὲ τὶς νεωτεριστικὲς ιδέες, ποῦ γεν ἀσπασθεῖ κατόπιν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἐπιφάνιος, οἱ Γκιουμαὶ κι' οἱ Μαροῦτσαι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ μεταρρυθμιστικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τους, ἤθελαν νὰ συγχρονίσουν τοὺς ὁμοεθνεῖς τους—ἔτσι καὶ τώρα οἱ νέοι ἐμποροὶ ἐπεδίωκαν τοὺς ἴδιους σκοποὺς καὶ μάλιστα μεϋρύτερες βλέψεις. «*Εἰς τὸ ἐμπόριον, παρατηροῦσε μὲξυδέρκεια ὁ Κούμας, εἰς τὸ ἐμπόριον χρεωστοῦμεν τὰ περισσότερα τῆς σημερινῆς μας φιλολογικῆς καταστάσεως καὶ εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν, ὅτι θέλει ἐπιφέρει τὴν παντελῆ ἐθνικὴν μας διόρθωσιν*» (³). Καὶ πραγματικῶς ἡ ἐμπορικὴ τάξι ἐπεδίωξε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλη τὸ συγχρονισμὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἐπανάστασι στὴν ἐκπαίδευσι. Αὕτη ἐπέφερε τὴν ἀλλαγὴ στὸ σύστημα.—Οἱ σπουδασμένοι ἐπίσης στὴν Εὐρώπη, ποὺ γύριζαν στὴν πατρίδα τους κι' ἔβλεπαν τὴν κατάστασι αὕτη δὲν ἔμεναν ἀμέτοχοι στὴν κίνησι τῆς ἐμποροαστικῆς τάξεως. Αὐτοὶ ἔπεισαν καὶ τοὺς πλουσίους ἐμπόρους, ὅπως ιδρύσουν τὰ νεώτερα σχολεῖα, στὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν νὰ διδάξουν σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τους.

(¹) Κ. Κούμα: Ἱστορίαι Ἀνθρωπίνων Πράξεων τόμ. ΙΒ', σελ. 575.

(²) Bartholdy: Voyage en Grèce—Paris 1807 τόμ. Β', σελ. 25.

(³) Κ. Κούμα: Περιοδικὸν «Ἑρμῆς ὁ Δόγιος» ἔτος 1820 σελ. 486.

Αὐτοὶ θὰ μετέδιδαν στοὺς δουλωμένους Ἕλληνας μαζὶ μετὰ τὰ φῶτα τῆς ἐπιστήμης καὶ τὰ σπέρματα τῆς ἐλευθερίας. Ἐγνώριζαν, πὼς τελειωτικὰ νικοῦν οἱ νέες ιδέες καὶ πὼς παρ' ὅλα τὰ προσκόμματα ἡ ἐπιστήμη εἶνε τὸ ἐπαναστατικώτερο καὶ τελεσφορότερο ὄργανο στὰ χέρια τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἔργο συνεπῶς τῶν πρώτων μεγάλων ἀνακαινιστῶν, τοῦ Βησσαρίωνος Μακρῆ, τοῦ Μεθοδίου, τοῦ Βουλγάρεως καὶ πολλῶν ἄλλων ἔπρεπε νὰ συνεχισθεῖ ἡ σχολαστικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση ἔπρεπε νὰ διαρραγεῖ· τὸ νεώτερο πνεῦμα ἔπρεπε νὰ φυσήσῃ στὴν Ἑλλάδα καὶ γιομίσει ὅλα τὰ πνεύματα. Ὅλοι οἱ μεγάλοι νεωτερισταί, ὁ Ρήγας, ὁ Κοραῆς, ὁ Κωσταντᾶς, ὁ Γαζής, ὁ Κούμας, ὁ Φιλιππίδης, Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος καὶ γενικῶς ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ νεωτερισταὶ ὑποστηρίχτηκαν ἀπὸ τοὺς πλουσίους ἐμπόρους τῶν κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἦταν παιδιὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Δεκάδες σελίδων θὰ μπορούσαμε νὰ καταστρώσουμε γιὰ τὶς προσπάθειες τούτων, ὅπως πείσουν τοὺς Ζωσιμάδες⁽¹⁾, τοὺς Καπλάνηδες⁽²⁾ καὶ τοὺς ἄλλους ἐμπόρους τῆς Βιέννης καὶ τῆς Ρωσίας, ὅπως ἐκδόσουν τὰ νεωτεριστικὰ βιβλία τους ἢ ἰδρῦσουν νέα νεωτεριστικὰ φυτώρια. Καὶ πραγματικῶς ὅλες οἱ μεταγενέστερες σχολές, καθὼς εἶδαμε, χτίστηκαν ἀπὸ πλουσίους ἐμπόρους. Αὐτὲς μετ' ὀλίγον θὰ πρωτοστατήσουν στὴν ἀφύπνιση τῶν πνευμάτων· αὐτὲς θὰ χτυπήσουν τὴ σχολαστικὴ παράδοση καὶ μέσα σαυτὲς θὰ κυοφορηθεῖ ἡ ἰδέα τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἀπελευθερώσεως. Τὰ σχολεῖα τῆς Χίου, τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Σμύρνης⁽³⁾, τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ μεταγενέστερη σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων, ἡ Καπλάνειος τοῦ Ψαλλίδα, ἐκεῖνη τῶν Μηλεῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ πλεῖστες ἄλλες εἶχαν ἀποκηρύξει τὸ παρελθὸν καὶ ἐγκολπωθεῖ τὸ νεωτεριστικὸ σύστημα. Σαυτὲς ἡ διδασκαλία γινόταν στὴ νεοελληνικὴ καὶ ἡ πρακτικὴ μόρφωση κατεῖχε τὴν πρώτη θέση. Ἰδίως οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες τοσοῦτον καλλιεργήθηκαν σαυτὲς καὶ τόσους καρποὺς ἀπέδωσαν, ὥστε ποτὲ μεταγενεστέρως οἱ ἐπιστῆμες αὐτὲς δὲν ἔφθασαν στὴν περιοπῆ

(1) Προβ. τὰ Προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ.

(2) Κόπια Γραφῶν εἰς τὸ Σχολεῖον τῆς Ἀγ. Μαρίνης—Βιέννη 1978.

(3) Μ. Παράνικα : Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης—1880.

τῆς περιόδου ἐκείνης. Πότε ἡ ἐθνότητα δὲν εἶδε τόσα βιβλία πρακτικῶν γνώσεων.

Τότε συντάχθηκαν τὰ πρῶτα καθαρῶς ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια Φυσικῆς καὶ Χημείας καὶ τότε δημιουργήθηκεν ἡ ἐπιστημονικὴ ὀνοματολογία ὅλων τῶν νεωτέρων ἐπιστημῶν. Οἱ μαθηματικοὶ ὄροι τότε βρῆκαν τὴν κατάλληλην ἔκφραση. Γιὰ κείνους, ποὺ γνώριζον τὶς δυσκολίες, ποὺ συναντᾷ κανεὶς στὸ σημεῖον αὐτό, ἀμέσως οἱ ἐργασίες τῶν προδρόμων ἐκείνων προκαλοῦν τὸ μεγαλύτερο θαυμασμό μας. Κακῶς νομίζεται, πὼς ἡ ἐπιστημονικὴ ὀνοματολογία εἶνε ἔργο τῶν μετὰ τὴν ἐπανάσταση λογίων. Ὅχι αὐτὴ προηγήθηκε πολὺ κι' ἔχει ὡς ἀφετηρία τοὺς χρόνους τοῦ Παπαβασιλείου, τοῦ Σουγδουρῆ, τοῦ Ἀνθρακίτη καὶ τοῦ Βούλγαρι, τῶν πρώτων μεταφραστῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἔργο τῆς ὀνοματολογίας ἀνήκει στοὺς μεγάλους ἀναγεννητὰς τῆς περιόδου, ποὺ διερχόμαστε. Γιὰ τὴ μὲν νομικὴ ὀνοματολογία συνέταξεν ὁ Καταρτζῆς (¹), τὴν ὀνοματολογία τῆς φυσικῆς ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης καὶ κυρίως ὁ Ρήγας (²), ἐκείνη τῆς χημείας Βενιαμὴν ὁ Λέσβιος (³), τὴ δὲ τῆς βοτανικῆς ὁ Κωνσταντῖνος Ζαβίρας (⁴), ἀδελφὸς τοῦ Γεωργίου, στὸν ὁποῖον ὀφείλουμε τὴν ἀκριβῆ ἱστορία τῶν μετὰ τὴν ἄλωση Ἑλλήνων λογίων. Στὸν Κούμα χρωστᾶμε τὴν ὀνοματολογία τῶν νεωτέρων φιλοσοφικῶν ὄρων (⁵) καὶ τὴ συμπλήρωση ἐκείνων τῆς φυσικῆς. Στὸ Φιλιππίδη πρέπει νὰ ποδώσουμε τὸν ἄθλο τῆς νεωτέρας ὀνοματολογίας τῆς Ἀστρονομίας (⁶). Στὸ Μοισιόδακα τέλος τὴν ὀνοματολογία τῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Τριγωνομετρίας (⁷). Πρέπει νὰ τονίσουμε, πὼς οἱ πάρα πάνω ὀνοματολογίες εἶνε ἔργα πραγματικῶς γιγάντια, ἔργα μιᾶς ἀληθινῆς καὶ μεγάλης δημιουργίας. Γιὰ τὸ οἱ περισσότεροι ὄροι δὲν ἦσαν τῆς ἀρχαίας γλώσσης ἦσαν τῆς δημοτικῆς καὶ μάλιστα τῆς κοινῆς, ἐνῶ οἱ μεταγενέστεροι λόγοι, ποὺ

(¹) Ἐγραψε : «Περὶ Δικαστικοῦ καὶ Ρητορικοῦ» καὶ «Περὶ Νόμων».

(²) Ρήγα Βελεστινλῆ : Ἀπάνθισμα Φυσικῆς κτλ.—Βιέννη 1790.

(³) Στεφανίδης : Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι πρὸ τῆς Ἐπανάστ.—1928 σ. 68.

(⁴) Κωνσταντῖνου Ζαβίρας : Ὀνοματολογία Βοτανικῆ—Πέστα 1787 σ. 87.

(⁵) Κ. Κούμα : Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας Βιέννη—1818.

(⁶) Δ. Φιλιππίδη : Ἐπιτομὴ Ἀστρονομίας κτλ.—ἐν Βιέννη 1803.

(⁷) Ἰωσήπου Μοισιόδακος : Θεωρία τῆς Γεωγραφίας—Βιέννη 1781.

συνέταξαν τὴν ἐπιστημονικὴν ὀνοματολογία μετὰ τὰ 1834 (1) ἔκαναν ἔργον ἔρανιστικό. Ἄνοιγαν τὸ «Θησαυρὸς» τοῦ Στεφάνου κι' ἔπερναν τὶς ἀρχαῖες λέξεις, τὶς ὁποῖες ἀσυνειδήτως κυκλοφοροῦσαν στὰ βιβλία τους ὡς ὄρους συγχρόνους, χωρὶς κανεὶς νὰ τοὺς καταλαβαίνει. Κι' ἔτσι δημιουργήσαν τὸν ἐπιστημονικὸν κυκεῶνα, στὸν ὁποῖον σήμερα βρισκόμαστε (2). Ὁλόκληρη ἡ ἑλληνικὴ ὀρολογία εἶνε ἀποτελεσμα ἐπιστημονικῆς πλάνης καὶ κιβδηλείας· δὲν ἔχει τὴν ἀκριβολογία, τὴ συντομία καὶ παραστατικότητα, ποὺ θάχε, ἂν συντάσσονταν στὴ δημοτικὴ. Ἄλλ' οἱ μεγάλοι ἐπιστήμονες τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα, ποὺ πάρα πάνω ἀναφέραμε δημοτικισταὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κι' ἀποβλέποντες στὴ μεγάλη μάζα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καθὼς καὶ στὴν εὐρεία ὠφελιμότητα τῆς ἐπιστήμης, εἶχαν ἐργασθεῖ προτύπως καὶ δημιουργικῶς. Τοσοῦτον μάλιστα τὸ δημιουργικὸ καὶ πρακτικὸ πνεῦμα κυριάρχησε τότε, ὥστε στὶς σχολὰς τῆς Χίου, τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῆς Σμύρνης, τὰ φυσικομαθηματικὰ περνόῦσαν γιὰ κύρια μαθήματα κι' ἐδιδάσκοντο ἐπὶ τέσσερα συνεχῆ ἔτη (3).

Δυστυχῶς τὴ νεωτεριστικὴ τούτη φορὰ τῆς παιδείας δὲν ἀκολούθησαν ὅλα τὰ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα. Στὰ περισσότερα σχολεῖα ἐπικρατοῦσε τὸ σχολαστικώτερο σύστημα, ἐνισχυόμενον ποικιλοτρόπως κι' ἀπὸ τὴν συντηρητικὴν στάσιν τῶν Πατριαρχείων, ποὺ καταφερόταν «κατὰ τῆς ἀφοσιώσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὰς ἐπιστήμας» (4). Καὶ κατ' ἀρχὰς διέλυσαν τὴν Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία, ὡς ἐπικίνδυνον φυτώριον τῆς ἐπιστήμης. Στὴ δὲ Σμύρνη τοσοῦτον τὰ πράγματα ὀξύνθηκαν, ὥστε οἱ συντηρητικοὶ κι' ὁ κληρὸς κι' αὐτὸ τὸν ὄχλον ἐξήγειραν ἐναντὶον τῆς νεωτεριστικῆς διδασκαλίας κι' ἔκλεισαν τὴ σχολή, ποὺ δίδασκε ὁ Κούμας κι' ὁ Οἰκονόμος (5). Ἐπὶ δέκα σχεδὸν χρόνια λυσσώδης ἀγῶνας διεξήχθηκε μεταξὺ τῶν νεωτεριστῶν καὶ τῶν καθυστερημένων, μέχρις ὅτου τὰ Πατριαρχεῖα ἐπενέβησαν ὑπὲρ τῆς παραδόσεως κι' ἀπηγό-

(1) Σταμ. Κρίνου : Περὶ Ἐπιστημονικοῦ Προσδιορισμοῦ κτλ.—1881.

(2) Θ. Δημοδῆκη : Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι ἐν Ἑλλάδι—1884.

(3) Μ. Στεφανίδης : Αἱ Φυσικαὶ Ἐπιστήμαι πρὸ τῆς Ἑπαν.—1928 σ. 13.

(4) Α. Σταγειρίτης : Περιοδικὸν «Καλλιόπη» ἔτος 1819 σελ. 217.

(5) Κ. Οἰκονόμου : Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ τόμ. Α', σελ. 431.

ρευσαν τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων στὴ Σμύρνη (¹). Μάλιστα οἱ Σμυρναῖοι μεταχειρίστηκαν τὸν Οἰκονόμου ὡς ἐχθρὸ θανάσιμο τῆς πόλεώς των. Ἐπίσης στὰ Γιάννενα οἱ Μπαλάνοι ἐξηγέσθησαν κατὰ τοῦ Ψαλλίδα καὶ τὸν κατηγόρησαν «ὡς ἄθεο». Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα λέγει ὁ Ἀραβαντινός, «οἱ διδάσκαλοι τῶν δύο σχολείων ὑπέπεσαν εἰς ἔριδας βαθείας καὶ εἰς ἀμοιβαῖον μῖσος λίαν ἐπίμεπτον» (²). ἄλλ' ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, θαυμαστῆς τοῦ Ψαλλίδα, ἐπέβαλε σιωπὴν στοὺς θορυβοποιούς κι' ἡ νεωτεριστικὴ διδασκαλία ἐξακολούθησε (³). Τὰ ἴδια συνέβησαν καὶ στὶς Κυδωνίες, οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑψωθεῖ σὲ «μητροπόλιν τῶν φώτων ὅλης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας» (⁴) ἐξ αἰτίας τῆς γόνιμης διδασκαλίας Βενιαμὶν τοῦ Λεσβίου κι' ἄλλων νεωτεριστῶν διδασκάλων. Δυστυχῶς κι' ἐδῶ κατίσχυσαν οἱ συντηρητικοὶ κι' ἀνάγκασαν τὸ Βενιαμίν, ὅπως παραιτηθεῖ καὶ διακόψει τὴν διδασκαλίαν του. Τὰ Πατριαρχεῖα δὲν ἔμειναν ἀμέτοχα στὴν ἐναντίον του διαβολή (⁵). Στὸ Βουκουρέστι ὁ ἀγῶνας ἐχρονολογεῖτο πρὸ πολλοῦ, τὰ δὲ τελευταῖα χρόνια ὀξύνθηκε ἀπειλητικώτατα. Τελειωτικὰ ὅμως κατίσχυσαν οἱ νεωτερισταὶ καὶ στὸ Ἰάσι γιὰ πρώτη φορὰ διδάχθη ἡ νεώτερη παιδαγωγικὴ μέθοδος τοῦ Πεσταλότσι ἀπὸ τὸ διδάσκαλο Κλεόβουλο (⁶). Τίποτε ἄλλο δὲν χαρακτηρίζει τὴν τότε ἀναρχικὴν κατάστασιν τῆς παιδείας, ὅσο ἡ φράσις τοῦ Εὐγενίου, τὴν ὁποίαν ἐξεστόμισε, ὅταν ἀναγκάστηκε ἀπὸ τὰ Πατριαρχεῖα νὰ φήσῃ τὴν Ἀθωνιάδα Ἀκαδημία: «Ἡ Ἀκαδημία διμερίσθη εἰς τέσσαρας τετραρχίας. οἱ μὲν ἦσαν Πατριαρχῆται, οἱ δὲ Μελετῆται, οἱ δὲ Παναγιωτῆται, οἱ δὲ Εὐγενῆται, ἄλλοι βένετοι, ἄλλοι πράσινοι καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς... πάντες οὕτοι ἐστασίαζον» (⁷).

Γενικῶς σὺλα τὰ πνευματικὰ κέντρα τοῦ τότε Ἑλληνισμοῦ, ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Κρήτης κι' ἀπὸ τῶν Ἰωαννίνων μέχρι τῆς Τραπεζοῦντας ὁ ἴδιος ἐριστικὸς

(¹) Μ. Παρανίκα : Σχεδίασμα περὶ Καταστ. Γραμμάτων 1867 σ. 58.

(²) Π. Ἀραβαντινοῦ : Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τόμ. Β', σ. 281 σ. 1.

(³) Ἀναστ. Γούδα : Βίοι Παράλληλοι κτλ. 1870 τόμ. Β', σελ. 296.

(⁴) Ἀνωνύμου : Περιοδικὸν «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος» ἔτος 1820 σελ. 481.

(⁵) Γεωργίου Σάκαρη : Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν—Ἀθήναι 1920 σελ. 49.

(⁶) Ἀνωνύμου : Περιοδικὸν «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος» ἔτος 1820 σελ. 20.

(⁷) Μ. Γεδεών : Χρονικὰ Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας—1883 σ. 165 σ. 1.

ἄνεμος φυσοῦσε καὶ συντάραζεν ὅλα τὰ πνεύματα. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα οἱ πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ ἔθνους ἦσαν ἀντιμέτωπες καὶ προσπαθοῦσαν, ὅπως ἐπιβάλουν τὶς ἀπόψεις τους στὴν ὁλότητα. "Ὅλα τὰ ἐπίμαχα προβλήματα σὺ, τι ἀφορᾷ τὴν ἐκπαίδευση, ὡς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, τῆς διδασκαλίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς νεωτεριστικῆς παραδόσεως τῶν μαθημάτων, ἀπὸ τότε συζητήθηκαν κι' ἔκτοτε χρονολογεῖται ὁ μεταξὺ τῶν δύο κόσμων φανατισμὸς στὶς ἀντιλήψεις. Οἱ συντηρητικοὶ ἐπέμεναν στὴ διατήρηση τῆς παραδόσεως μῦθα τὰ ἐπακόλουθα τῆς σχολαστικότητος. Ζητοῦσαν ἢ ἐκπαίδευση τοῦ νεογραικοῦ κόσμου νὰ παραμείνει στὰ χέρια τῶν καλογήρων καὶ τοῦ κλήρου. Δὲν ἤθελαν τὴν ἐπανάσταση κι' ἀντιδροῦσαν γενικῶς σὺ, τι θᾶφερνε τὸ γένος στὴν ἀποκατάσταση. "Ὅταν διαβάσει κανεὶς τὴ «*Πατρικὴ Διδασκαλία*» (¹) τοῦ Γρηγορίου ὅταν φυλλομετρήσει τὸ «*Τρόπαιον τῆς Ἑλλαδικῆς Πανοπλίας*» τοῦ Μακραίου (²) ἢ τὴν «*Ἀντιφώνησιν*» (³) τοῦ Παρίου, καθὼς καὶ τὴν τελευταία ἐγκύκλιο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐναντίον τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Νεωτέρας Φιλοσοφίας, (⁴) δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀηδιάσει μπροστὰ στὴν νοοτροπία καὶ τὸ συντηρητικὸ πάθος τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων. Ἐπίστευαν πῶς «οἱ Νεῦτωνες καὶ οἱ Καρτέσιοι καὶ τὰ τρίγωνα καὶ οἱ λογάριθμοι καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ τὰ τοιοῦτα ἔφερον ἀδιαφορίαν πρὸς τὰ θεῖα» (⁵) κι' ἦσαν καθ' αὐτὸ «*μωροσοφίαι*». Πᾶς μεταβαίνων στὴν Εὐρώπη ἐθεωρεῖτο ὡς ἄθεος καὶ τρελλός. Ἄλλ' ἐκεῖνο ποὺ προκαλεῖ τὴν ἀποστροφή πρὸς τοὺς συντηρητικοὺς ἦταν ἡ *δυσπιστία* στὴ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τὸ μῖσος, ποῦτρεφαν πρὸς τὴν *ἐλευθερία* καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐθνότητος. "Ἄν τελειωτικῶς ἐπικρατοῦσαν, ἀσφαλῶς *ἐπανάσταση* δὲν θὰ γινόταν. «*Οἱ ἱεροὶ οὗτοι διδάσκαλοι*», λέγει ὁ Θερεϊανός, *εἶθιζον τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἐλπίζωσιν εἰς τὴν θείαν πρό-*

(¹) Κυρ. Ἀνθίμου : Πατρικὴ Διδασκαλία—Κωνσταντινούπολις 1798.

(²) Σ. Μακραίου : Τρόπαιον. . . κατὰ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κοπερνίκου—Βιέννη.

(³) Ἀ. Παρίου : Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον—Τεργέστη 1798.

(⁴) Σταγειρίτου : Περιοδικὸν «*Καλλιόπη*» ἔτος 1819 σελ. 212 κέξ.

(⁵) Ζ. Μαθᾶ : Ἱστορικὸς κατάλογος Πατριαρχῶν—Ναύπλιον 1887 σελ. 180

νοϊαν, ἐξ αὐτῆς καὶ μόνῃς νὰ προσδοκῶσι τῶν παντοίων αὐ-
τῶν συμφροῶν τὴν ἰατρείαν, αὐτὰς τὰς συμφροὰς νὰ ὑπομένω-
σιν ἀγογγύστως, νὰ ἐπικαλοῦνται δ' ἐκάστοτε μετὰ δακρύων
τὴν θείαν ἀντίληψιν ἐπὶ πάντων τῶν δεομένων ἀνθρωπίνης
ἐργασίας. Δέον ἐπὶ πᾶσιν οἱ χριστιανοὶ νὰ στέργωσι τὴν εἰμαρ-
μένην καὶ νὰ φέρονται ὑποκλινῶς πρὸς τὴν κρατοῦσαν
τάξιν» (').

Τόσο διάφορη ἦταν ἡ γλῶσσα τῶν νεωτεριστῶν, ὅταν
ἀπευθύνοντο στὸς ὁμογενεῖς καὶ τοὺς ἑλληνόπαιδας! "Ὅταν
διαβάσει κανεὶς τοὺς «Προλόγους» ὅλων τῶν νεωτεριστι-
κῶν βιβλίων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τῆ «Ρητορικῆ» τοῦ Φραγκί-
σκου Σκούφου (²), τῆ «Γραμματικῆ» τοῦ Σοφριανοῦ (³) καὶ
τις «Διδαχῆς» τοῦ Μηνιάτη (⁴) καὶ φθάνοντας μέχρι τῶν
«Προλεγομένων» (⁵) τοῦ Κοραῆ, παντοῦ θὰ διακρίνει τὸν
πόθο γιὰ τὴν καλλιτέρευση τοῦ Γένους καὶ τὴν ἀπελευ-
θέρωση τῆς Ἐθνότητος. Παντοῦ συσταίνεται ἡ πρακτικὴ
μάθηση κι' ὄχι ἡ ματαιὰ προσήλωσις στὴ γραμματικὴ καὶ
τὴν ἀρχαιότητα. Ἀνακουφίζεται κανεὶς διαβάζοντας τις
ὑψηλὲς ἀλήθειες, ποὺ περικλείνονται στὶς ἀκόλουθες φρά-
σεις τοῦ μεγάλου Φιλιππίδη: «Ἡ Γεωργία καὶ ἡ Ἰατρικὴ,
φίλοι ὁμογενεῖς, εἶνε οἱ δύο πρωτεύουσες ἐπιστῆμες· οἱ ἄλλες
εἶνε δευτερεύουσες καὶ ἀκόλουθες αὐτῶν. Ἀπορεῖτε, ὅπου δὲν
βλέπετε αὐτῶν σχολεῖα; Ἡ αἰτία εἶνε ἡ αὐτὴ ὅπου εἶπα καὶ
ἀνωτέρω, δηλαδὴ, εἶμαστέ χαμένοι καὶ δὲν ἠξεύρομεν τί κά-
μωμεν. Ἐπρεπε νὰ νομιζέται κανεὶς προκομμένος, ὁ ὁποῖος
εἶνε πάντῃ ἀνίδεος ἀπὸ Γεωργίαν καὶ Ἰατρικὴν; Τί σπουδάζει
τινὰς τῶσους ἐνιαυτοὺς εἰς τὰ σχολεῖα; Ἐνας μάλιστα, ὅπου
ἔχει ἀγροὺς ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ εἶνε στολισμένος μὲ τὰ
φῶτα τῆς Γεωργίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς. Πόσον ἔμελλε νὰ
βοηθῆ αὐτοὺς τοὺς ἀθλίους καὶ πτωχοὺς γεωργοὺς, εἰς τοὺς
ὁποίους χρεωστεῖ τὸ πᾶν! Τὶ δόξα δι' αὐτὸν νὰ φαίνεται ὡς
ἓνας ἄγγελος θεόπεμπτος εἰς τὸν ἀγρόν, ὡς ἓνας πατέρας,
εἰς τὰ παιδιά του, νὰ μετρῶνται αἱ ὥρες, ὅπου θὰ μένη εἰς
τὸν ἀγρόν μὲ ἄλλας τῶσας εὐεργεσίας, ὅπου μέλλει νὰ κάμη

(¹) Διον. Θεφριανοῦ: Ἀδιδάκτος Κοραῆς—1889 τομ. Α'. σελ. 42.

(²) Φραγκίσκου Σκούφου: Τέχνη Ρητορικῆς—Ἐνετίησι 1681.

(³) E. Legrand: Collection des Monuments κλπ. No 6 Paris 1870.

(⁴) Ἀθ. Μαζαράκη: Διδαχαὶ Ἠλία Μηνιάτη—Βενετία 1849 σελ. α.—αδ'.

(⁵) Ἀθ. Κοραῆ: Συλλογὴ Προλεγομένων κλπ. Βιέννη 1819, 1834.

μέ τὰ φῶτα του! Τί νὰ πῶ περισσότερο; Περιττά τὰ ἤξεύ-
 ρετε⁽¹⁾. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Κούμας ἀναλύοντας τὴν τότε
 μέθοδο, πὸν κρατοῦσε στὰ σχολεῖα μας καὶ προτείνοντας
 τὴν ἀλλαγὴ της, ἔγραφε στὰ «Παιδαγωγικά» του τὰ ἑξῆς
 μεγάλα λόγια: «Διὰ νὰ γίνῃ Κοινὴ ἢ παιδεία εἰς ἓνα
 ἔθνος, εἶνε ἀνάγκη συστάσεως κοινῶν παιδευτηρίων, ὅπου
 συναγόμενοι οἱ παῖδες πάσης τάξεως, ἀποκτᾶ ἕκαστος τὰς
 γνώσεις, αἵτινες τοῦ εἶνε ἀναγκαῖαι εἰς τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ
 ἐπαγγελθῇ ὑπόρρημα εἰς τὸν κοινωνικόν του βίον. Πᾶσα
 λοιπὸν πόλις, πᾶν πολίχνιον, πᾶσα μικρὰ κώμη καὶ ἀγρὸς πρέ-
 πει νὰ ἔχουν ἀνάλογα τῶν ἀναγκῶν τους ἐκπαιδευτήρια.
 Διότι καθὼς σωματικῶς αὐξάνουν οἱ παῖδες εἰς τὴν πατρίδα
 τους ὑποκάτω εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν γενέων τους, οὕτω καὶ εἰς
 τὰς πρώτας γνώσεις των δὲν δύνανται νὰ ἀσκηθῶσιν ἄλλοῦ
 εἰμὴ εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς των. Εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα
 πρέπει νὰ διδάσκωνται οἱ μαθηταὶ α'. τὴν Γεωπονίαν,
 ἥγουν πὼς νὰ γνωρίζουν τὴν ποιότητα τῆς γῆς, πὼς νὰ τὴν
 βελτιώνουν, νὰ τὴν ὀργώνουν, νὰ τὴν σπείρουν κλπ. β'. Οἰ-
 κονομίαν ἐν γένει μὲ ἐφαρμογὴν αὐτῆς εἰς τὴν οἰκονομικὴν
 τῶν φυτῶν χρῆσιν καὶ εἰς τὴν κτηνοτροφίαν γ'. τοὺς τῆς Μη-
 χανικῆς κανόνας, ὅσοι εἶνε ἀναγκαῖοι εἰς κατασκευὴν τῶν
 γεωργικῶν ἐργαλείων, ἀμαξῶν τροχῶν κλπ.». Καὶ συνεπέ-
 ρανε: «Οἱ μαθηταὶ πρέπει νὰ διδάσκωνται διὰ νὰ γείνουν
 χρήσιμοι εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἄλλο δὲν πρέπει
 νὰ τοὺς διδάσκουν εἰμὴ, ὅτι μέλλει νὰ τοὺς χρησιμεύσῃ εἰς τὸ
 μέλλον ἐπάγγελμά τους»⁽²⁾. Μὰ τὴν ἀλήθεια κανεὶς με-
 ταγενέστερος παιδαγωγὸς τῆς ἐθνότητος δὲν σκέφθηκε πρα-
 κτικώτερα κι' ἐθνωφελέστερα γιὰ τὴν εὐημερία τῆς Ἑλλά-
 δος. Δυστυχῶς τὸ σωτήριο αὐτὸ πρόγραμμα μόλις μετὰ
 ἓνα αἰῶνα ἄρχισε νὰ κατανοεῖται. Καὶ μόλα ταῦτα ἐφαρ-
 μοζόμενον ἔκτοτε μποροῦσε νὰ μᾶς εἶχε καταστήσει τὸ
 πρῶτο κράτος τοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ καὶ πέραν τούτου εἶχαν προχωρήσει οἱ περισσό-
 τεροι νεωτερισταὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Δὲν θάναφέρουμε τὸ
 μεγάλο τέκνο τῶν θεσσαλικῶν κάμπων τὸ Ρήγα, στὸν
 ὁποῖον ἀφιερῶσαμε εἰδικὴ μονογραφία. Δὲν θὰ μιλήσουμε

(1) Φιλιππίδη: Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Τρόγου—1817 σ. 21 καὶ ἑξ.

(2) Κ. Κούμα: Περιοδικὸν «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος» ἔτος 1820 σελ. 752, 755, 741.

για τὸν Ἰωάννη Κωλέττη, πού στή «*Νομαρχία*» του (¹) ἔρριξε τὸν πρῶτο λίθο κατὰ τῶν συντηρητικῶν καὶ τοῦ κλήρου. Δὲν θὰ παραθέσουμε τίς ἑκατοντάδες τῶν πολιτικῶν προπαγανδιστῶν τῆς ἐθνότητος, γιὰ τοὺς ὁποίους χρειάζονται εἰδικές μελέτες. Περιοριζόμενοι στὸ καθαρῶς ἐκπαιδευτικὸ πεδίο, δὲν ἐπεκτείνομαστε παρὰ μόνο στοὺς πνευματικούς ὁδηγοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ μεταξὺ τούτων σὲ περίβλεψη θέση πρέπει τὸ κατατάξουμε καὶ τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ. Αὐτὸς δὲν συνιστοῦσε μόνον τὴν ἀποδοχὴ τῶν νεωτέρων μεθόδων στὴ διδασκαλία, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ στὰ ἔργα του ὑπεξέκαιε καὶ τὴν ιδέα τῆς πολιτικῆς ἀπελευθερώσεως. Πρέπει νὰ τονίσουμε, πὼς ὁ Κοραῆς δὲν ἀνήκει κυρίως στοὺς μεγάλους νεωτεριστὰς· ὑπῆρξε σὲ πολλὰ σημεία συντηρητικὸς καὶ διστακτικὸς καὶ πολλαχῶς ἔβλαιψε τὴν ιδέα τῆς γλωσσικῆς ἀπελευθερώσεως· ὑπῆρξε μέγας ἑλληνιστὴς, ἀλλὰ μέτριος γλωσσολόγος. Ἄλλ' ὡς πατριώτης ἀνήκει στοὺς μεγαλύτερους ὑποκινητὰς τῆς ἐπαναστάσεως, ἂν καὶ δὲν πίστευε κατὰ βάθος στὴν πολιτικὴ ὀριμότητα τοῦ νεογραικοῦ κόσμου (²). Μεταφράζοντας οὗτος τὸ «*Περὶ Ἀδικημάτων καὶ Ποινῶν*» σύγγραμμα τοῦ Βεκκαρία, δὲν τὸ ἀριέρωνε μόνο στὴν ἀρτισύστατην ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΩΝ ΕΠΤΑ ΝΗΣΩΝ, ἀλλὰ καὶ πρῶτος συνειδητὰ ὑποκινούσε τοὺς Ἕλληνας στὴν ἐπανάσταση. Ἐγραφε δὲ τὰ ἑξῆς προφητικὰ λόγια στὸν πρόλογο: «*Εἶνε κοινὴ πάντων κατασχὺνῃ νὰ ὑποφέρωμεν τὴν καταφρόνησιν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, νὰ μὴν ἀριθμούμεθα μεταξὺ αὐτῶν, νὰ μὴ λογιζώμεθα κἂν ἔθνος ἐπὶ τῆς γῆς. Τίνες; Ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι τοῦ πρώτου σοφοῦ, τοῦ πρώτου μεγάλου ἔθνους τῆς γῆς. Καὶ πότε; Ὅποτε εἶνε εἰς χεῖρας ἡμῶν τὸ νὰ ἐκδικήσωμεν τὴν κοινὴν πατρίδα. Ἐάν τινες κρίνωσι καλῶς τὰ λεχθέντα, μετ' ὀλίγον τοὺς μέλλει νὰ ἰδῶσι καὶ πάλιν τὴν Ἑλλάδα ἐλευθέραν, εὐδαίμονα καὶ στολισμένην μὲ τὰς προγονικὰς ἀρετάς, μὲ τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, εὐνομίαν καὶ δόξαν αὐτῆς*» (³).

Ἔτσι μιλοῦσαν οἱ νεωτεριστὰι κι' οἱ συγχρονισμένοι στοὺς δουλωμένους Ἕλληνας προσπαθῶντας, ὅπως τοὺς

(¹) Ἀνωνύμου: Ἑλληνικὴ Νομαρχία—ἐν Ἰταλίᾳ 1806.

(²) Περ. Ἀργυροπούλου: Ἀδαμάντιος Κοραῆς—Ἀθῆναι 1850·σελ. 15.

(³) Λ. Κοραῆ: Περὶ Ἀμαρτημάτων—ἐν Παρισίοις 1802·σελ. κδ'—κε'.

ἀναγεννήσουν καὶ τοὺς ἀνυψώσουν θετικὰ καὶ σωτήρια. Καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὁ κλῆρος κι' οἱ συντηρητικοὶ τοὺς ὠνόμαζαν προδότας καὶ πουλημένους καὶ τοὺς ἐστόλιζαν μὲ τὰ πιὸ δυσώνυμα ἐπίθετα ('). Εἶνε ἐφευρετικώτατος ὁ Ρωμηός, ὅταν αἰσθάνεται τὴν ἀδυναμία νὰ πολεμήσει μὲ θετικὰ καὶ τίμια μέσα καὶ συχνὰ καταφεύγει στὶς ὕβρεις καὶ τὶς λοιδωρίες καὶ πολὺ συχνότερα στὶς διαβολὲς καὶ τὶς συκοφαντίες. Ἄλλ' ἢ προσπάθειά του αὐτὴ στὸ νὰ καλύπτεται καὶ νάπατάται, πληρώνεται πάντοτε ἀκριβότατα. Τὶ κέρδισε τότε ἡ ἐθνότητα ἀπὸ τὴν στάση τῶν συντηρητικῶν καὶ τοῦ κλήρου, ποὺ συκοφαντοῦσαν τοὺς ἀντιπάλους των καὶ κρατοῦσαν τὸ γένος στὴν παχυλώτερη ἀμάθεια καὶ τυφλαμάρα; Ἐνῶ ἀπεναντίας, ἂν ἐπικρατοῦσεν ἡ γνώμη τῶν νεωτεριστῶν τὶς οἶδε, ποὺ θὰ βρῖσκονταν σήμερα ὁ ἑλληνισμὸς ἀπὸ ἐσωτερικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως. Ἄν ὄχι τίποτε ἄλλο, θά'χε τακτοποιήσει ὀριστικῶς τὴν γλῶσσα του. Ἡ πάλη τῶν ἰδεῶν εἶνε ἡ πραγματικὴ τροφὸς τῆς προόδου· χωρὶς τὴν πάλη τίποτε δὲν κατωρθώνεται. Ἀλλὰ προκειμένου γιὰ πνευματικὰ ζητήματα πρέπει νὰ διεξάγεται στὸ ἐπίπεδο τῆς *καλῆς πίστεως, τῆς εὐκρινείας καὶ τῆς ἐπιστήμης*. Ἡ πάλη στὰ ζητήματα αὐτὰ δὲν μοιάζει μὲ τὴν *πάλη* στὸ πολιτικὸ πεδίο ἢ στὸ ἐμπορικὸ στάδιο, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ συμφέρον, ἡ δολιότητα κι' ἡ κρυψίνοια. Ἐδῶ τὰ σχετικὰ ζητήματα πρέπει νὰ κρίνονται ἀντικειμενικά, ψυχρὰ κι' ἀνυστερόβουλα· ἀνήκουν στὸ μέλλον καὶ δὲν εἶνε ζητήματα μιᾶς πρόσκαιρης πολιτικῆς ἐπικρατήσεως ἢ μιᾶς μόνης τάξεως. Τὰ ζητήματα τῶν γλώσσης, τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ συστήματος εἶνε ζητήματα ὑπεράνω πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ ταξικῶν ἀγῶνων· ἔτσι τοῦλάχιστον νομίζουμε. Δυστυχῶς στὴν Ἑλλάδα εἴτε ὑπόδουλη ἦταν, εἴτε ἐλευθερωμένη καμμιά συζήτηση καὶ καμμιά μάχη δὲν διεξήχθηκε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ τῆς ἐπιστήμης. Νικοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ φανατικοὶ κι' ἐπικρατοῦν συνήθως οἱ λέξεις καὶ μόνον οἱ λέξεις.

Ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς μὲ πόσες ἀντιδράσεις ἐπάλεψαν οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι ἀναγεννηταὶ τῆς ἐθνότητος, ὁ Μελέτιος, ὁ Σουγδουρῆς, ὁ Ἀνθρακίτης κι' ὁ Εὐγένιος

(') Μ. Καβαδία : Κατὰ Οὐολταίρου καὶ τῶν ὁπαδῶν του — Βενετία 1902.

Βούλγαρις. Πόσα δὲν ὑπέφεραν γιὰ νὰ *συγχρονίσουν* τὸ *νεογραικικὸν κόσμον* καὶ προσφέρουν στὴν ἐθνότητα πρακτικὴν καὶ ὠφέλιμην μάθησιν! Ἀπήχησεν μόνον τῶν μεγάλων προσπαθειῶν τους συναντοῦμε στὶς σελίδες τῶν συγχρόνων συγγραφέων. Ὅταν ἀναλογισθοῦμε τὴν κατάστασιν τοῦ νεογραικικοῦ κόσμου στὶς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα καὶ τὴν τεραστία του ἀνάπτυξιν κατὰ τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος ἐκείνου, ἀμέσως μᾶς καταλαμβάνει ἡ κατάπληξις γιὰ τὸ μέγα ἔργον, ποῦ κατώρθωσαν οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι διδάσκαλοι. Ἐξῆ ἢ ἑπτὰ σχολεῖα ἀριθμούσαμε κατὰ τὰ 1700 στὰ Βαλκάνια (¹), τὸ σχολεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Βουκουρεστίου, τῶν Ἰωαννίνων, τῶν Ἀθηνῶν (²), τῆς Πάτμου καὶ τοῦ Μεσολογγίου (³)· μετὰ παρέλευσιν ὅμως ἐτῶν τινῶν ὑπερέβησαν τὶς δύο χιλιάδες. Ἡ Ἀνατολή εἶχε μεταβληθεῖ. Κανεὶς δὲν ἀνεγνώριζε τὴν προηγουμένην κατάστασιν. Σῶλον τὰ μάτια χτυποῦσεν ἡ ἀλλαγὴ. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ πραγματικὴν μεταμόρφωσιν. Ὁ Ἅγιος Κοσμάς καὶ οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι ἀναγεννηταὶ εἶχαν κατορθώσει ἓνα πραγματικὸν θαῦμα. «Ὅλοι αἱ φιλόκαλοι ψυχαί, λέγει σύγχρονός τις, κηρύττουσι τρανῶς, ὅτι δὲν εἶνε πλέον ἢ πατρὶς ἐκεῖνο, ὅπου ἦτον πρὸ ἐξήντα ἐτῶν. Δὲν βλέπει τις τώρα εἰς ἐκάστην κωμόπολιν παρὰ σχολεῖα καταγιγνώμενα θεαρέστως εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς νεολαίας» (⁴). Ἡ ἠθικὴ ὑπεροχὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀπέναντι τῶν ἄλλων φυλῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν ἀπόλυτη. Καύχημα τῶν διαφόρων φυλῶν ἦταν νὰ λέγονται Ἑλληνας καὶ Ῥωμαῖοί. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς μορφώσεως ἡ ἔνωσις τῶν βαλκανικῶν λαῶν εἶχε σχεδὸν συντελεσθεῖ. Μόνον ἡ ἐκκλησία καθυστέρησε. Τὰ Πατριαρχεῖα ἰδίως οὔτε συνέβαλαν, οὔτε κἂν ὑποπεύθησαν τὸ πρᾶγμα, ὅταν ἀκόμη κρατοῦσαν στὰ χέρια τοὺς ὄλους τοὺς ὑποδούλους χριστιανούς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μπορούσαν διὰ τῆς γλώσσης νὰ συντελέσουν στὴν ἀδελφώσιν τῆς Βαλκανικῆς. Δυστυχῶς μὲ τὴν στάσιν τοὺς χειραφέτησαν τοὺς σλαβικοὺς λαοὺς τῆς χερσονήσου καὶ τοὺς ἀποξένωσαν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ εὐθύνη τῆς Ὀρθοδοξίας στὸ σημεῖον αὐτὸ

(¹) Κ. Ξανθοπούλου : Συνοπτικὴ Ἐκθεσ. Πνευματ. Ἀναπτύξ. σελ. 10.

(²) Χ. Φιλαδέφωος : Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν 1902 τόμ. Β', σ. 185 καὶ ἔξ.

(³) Κ. Στασινοπούλου : Δελτ. Ἱστ. Ἐθνολ. Ἐταιρ. τόμ. 9ος (1926) σ. 25.

(⁴) Ε. Βουλγάρεως : Φιλόθεος Ἀδολεσχία—Μόσχα 1801 σελ. VI—VII.

Δέξαιτο ὁ Μιταλάνος σοφὸς ὑμᾶς
 ἔγειρατο Κοσμάν, ἀρχιεπίσκοπος
 τὸν μέγαν οἰκονόμου.
 α ψ υ 5

ΚΟΣΜΑΣ ΜΙΤΑΛΑΝΟΣ

εἶνε μεγάλη (¹). Δὲν ἐπεκτεινόμαστε σκοπός μας εἶνε ἡ ἐξιστόρηση τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας καὶ τῶν σχολείων κι' ὄχι ἡ στάση τῆς ἐκκλησίας.

Κι' εἶδαμε προηγουμένως τοὺς ἀγῶνας, ποὺ διεξήχθησαν μέσα στὰ σχολεῖα ἐκεῖνα· παρακολουθήσαμε τὴν ἀπεγνωσμένη πάλη τῶν νεωτεριστῶν καὶ τῶν καθυστερημένων, καθὼς καὶ τὶς διάφορες φάσεις τοῦ ἀγῶνος. Ἀλλοῦ κατίσχυαν οἱ νεωτερισταὶ κι' ἐξετόπιζαν τοὺς συντηρητικούς· ἄλλοῦ πάλιν οἱ καθυστερημένοι ἀντιδροῦσαν κι' ὑπερίσχυαν. Καὶ κατ' ἐπιφάνειαν οἱ συντηρητικοὶ ἐφαίνετο, πὼς νικοῦν. Κατ' οὐσίαν ἡ νεωτεριστικὴ διδασκαλία συνέχως κατακτοῦσεν ἔδαφος. Ἄν στὰ Γιάννενα καὶ στὰ λοιπὰ μέρη τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνα, ἡ παιδεία ἀπὸ ἀποψη συστήματος τοσοῦτον εἶχε καθυστερήσει, ὅμως στὰ Νησιά καὶ στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ νεωτεριστικὲς ἀντιλήψεις θριαμβεῦσαν. Αὐτὲς παρακολουθοῦσαν τὴν εὐημερία τῆς ἐμπορικῆς τάξεως τῶν μερῶν ἐκείνων. Στὰ Βαλκάνια ἐπικρατοῦσε τότε μεγάλη ἐμπορικὴ κι' οἰκονομικὴ κρίση κι' ἐπηρέαζε τὴν παιδεία (²). Συνεπῶς τὸ κέντρο τῆς ἐκπαιδευτικῆς βαρύτητος τῶν χρόνων ἐκείνων πρέπει νὰ ναζητηθῆι στὶς νέες ἐμπορικὲς περιφέρειες καὶ τέτοιες ἦσαν τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (³), τὰ χωριά τοῦ Πηλίου (⁴) καὶ τὰ Νησιά (⁵). Ὁ Κούμας μὲξύτητα εἶχε παρατηρήσει τὸ πρᾶγμα, ὅταν ἔγραφε: «*Ἀφήνομεν τὰς χώρας ταύτας τῆς Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας καὶ μεταβαίνομεν εἰς τὰς βορειοτέρας καὶ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ νὰ ἴδωμεν ἐκεῖ τὰ βήματα τῆς παιδείας καὶ τῆς προόδου*» (⁶).

Ἀλλὰ καὶ τὰ Γιάννενα μετ' ὀλίγον μέλλουν νὰ πρωτοστατήσουν στὸν ἀγῶνα τῆς παιδείας καὶ νὰ κατασταθοῦν καὶ πάλιν ἡ πνευματικὴ ἐστία τοῦ νεογραικοῦ κόσμου κατὰ τὴν νέα περίοδο τῶν γραμμάτων. Διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῆς νέας ἐμπορικῆς ἀκμῆς,

(¹) Διον. Θερμανοῦ : Ἄδαμάντιος Κοραῆς 1889 τόμ. Α', σελ. 33 κι' ἐξ.

(²) Κ. Κούμα : Ἱστορίαι Ἀνθρωπίνων Πράξεων τόμ. IB', σελ. 573.

(³) Ἀνωνύμου : Notes d'un Voyage—Paris 1817 σ. 139 κι' ἐξ.

(⁴) Ι. Κορδάτου : Ἐπανάσταση Θεσσαλομαγνησίας—1930 σελ. 45 κι' ἐξ.

(⁵) C. Sonnini : Voyage en Grèce et en Turquie Paris 1801 τόμ. 2.

(⁶) Κωνστ. Κούμα : Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων IB' σελ. 573.

πὸν θὰ πάρουν διὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀπέραντες περιοχὲς ἀπὸ τῆς Σκόδρας μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν Ἰωαννίνων μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης, ἢ πρωτεύουσα τῆς Ἡπείρου μέλλει νὰ διαδραματίσει νέο τεράστιο πνευματικὸ ρόλο στὰ Βαλκάνια. Δὲν ἦταν δυνατόν ἡ πόλις ἐκείνη, ποὺ ἐξέθρεψε τόσους μεγάλους διδασκάλους νὰ μὴ συμβάλει κατὰ τὰ κρίσιμα χρόνια τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνα στὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ παρασκευὴ τοῦ ἔργου τῆς ἀποκαταστάσεως. Οἱ προσπάθειες τῶν Μελετίων καὶ τῶν Βουλγάρων θὰ συνεχισθοῦν καὶ μάλιστα σὲ πολὺ εὐρύτερη κλίμακα. Τὰ πνευματικὰ προβλήματα τῆς ἐθνότητος θὰ συζητηθοῦν καὶ πάλιν ἀπὸ πνεύματα πολὺ θετικώτερα καὶ ἐπιστημονικῶς περισσότερο ὄριμα. Νέαι μέθοδοι θὰ ἐπιχειρισθοῦν σὲ τὶς πνευματικὰς ἐκδηλώσεις. Νέα συστήματα θὰ ἐφαρμοσθοῦν. Νέα διδακτικὰ ἐγχειρίδια θὰ συνταχθοῦν γιὰ τοὺς μαθητὰς, περισσότερο χρήσιμα. Οἱ συνειδήσεις θὰ ξυπνήσουν. Γιατὶ ὅ,τι κατ' ἐξοχὴν εἶχεν ἀνάγκην ὁ νεογραικὸς κόσμος ἦταν ἡ ἀποδοχὴ νέων μεθόδων στὸ ζήτημα τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ συγχρόνως ἡ ἀφύπνιση τῶν πνευμάτων ἀπὸ τὸ λήθαργο τῆς δουλείας διὰ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Καμμιά ἀναγεννητικὴ προσπάθεια δὲν μποροῦσε νὰ νοηθεῖ, χωρὶς τὴν πλήρωση τῶν δύο αὐτῶν προϋποθέσεων. Πρὸ παντὸς ὅμως χρειάζονταν ἡ σύνταξις ἀπλῶν καὶ μεθοδικῶν βιβλίων· χρειάζονταν θερμὴ καὶ ἐμπνευσμένη παράδοση, ὅπως κινήσει τὰ πνεύματα στοὺς πολιτικούς σκοπούς, ποὺ προτίθετο νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἑλληνισμός. Ἡ διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων μὲ τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα τους, ἔπρεπε νὰ πάρει μιὰ νέα πατριωτικὴ κατεύθυνση. Τὰ ἀξιώματα τῆς ἐλευθερίας, ποὺ συναντοῦσαν οἱ μαθηταὶ στοὺς λόγους τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Δημοσθένους ἔπρεπε νὰ κινήσουν τὶς ψυχὰς πρὸς τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως. Μὲ τὸ φιλελεύθερον αὐτὸ πνεῦμα μπαίνουμε στὴ νέα περίοδο τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ποὺ θὰ φέρει τὴν ἐθνότητα σὲ συναίσθησις καὶ θὰ κατορθώσῃ τὴν ἀφύπνισιν ἀπὸ τὸ λήθαργο τῆς σκλαβιάς.

«Μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Ρήγα, τὰ 1798, λέγει ὁ Ρίζος Νερούλος (1), ἡ διδασκαλία τῶν κλασικῶν συγγραφέων πῆρε μιὰ

(1) Rizo Néroulos : Cours de Litterature Grecque σελ. 49—50.

νέα κατεύθυνση. Οἱ διδάσκαλοι δὲν ἐξηγοῦσαν στὴν ἑλληνικὴ νεολαία τὶς λέξεις ἢ τὴν ὠραιότητα τοῦ ὕφους καὶ τῆς ἐκφράσεως, ἀλλὰ τὰ ἤθη καὶ τοὺς χαρακτῆρας, τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἀξιώματα, πὺν περιήγοντο στὰ θάνατα ἐκεῖνα ἀριστουργήματα. Οἱ διδάσκαλοι αὐτοί, προσπαθοῦσαν νὰ ἐξηγήσουν τοὺς μαθητὰς τὶς αἰτίες τῆς εὐημερίας καὶ τῆς καταπτώσεως τῆς Ἑλλάδος. Παραλλήλιζαν τοὺς παλαιοὺς καιροὺς μὲ τὴν οἰκτρὴν κατάστασιν τῆς τουρκικῆς κατακτῆσεως κι' ὑπενθύμιζαν τοὺς μαθητὰς τὸ καθῆκον τους πρὸς τὴν πατρίδα. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς διδασκαλίας υἱοθετήθηκεν ἀπὸ τὸ Δάμπρο Φωτιάδῃ ⁽¹⁾, τὸ Δανιὴλ Φιλιππίδῃ ⁽²⁾, τὸ Γρηγόριον Κωσταντᾶ ⁽³⁾, τὸν Βαρδαλάχον τῆς Χίου ⁽⁴⁾, τὸν Πρώϊον ⁽⁵⁾, Βενιαμὴν τὸν Δέσβιον ⁽⁶⁾, τὸν Ψαλλίδα τῶν Ἰωαννίνων ⁽⁷⁾ καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆ». Ἀρχίζουμε νὰ αναπνέουμε τὴν αὔρα τῆς ἀπολυτρώσεως. Ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴν ἀτμόσφαιρα τῆς σχολαστικῆς παραδόσεως βγαίνουμε στὸν ἀνοιχτὸν ὄριζοντα τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Τὰ στήθη μας ἀρχίζουν νὰ φουσκώνουν ἀπὸ αἰσιοδοξία. Ἡ ψυχὴ μας ἀναφτερόνεται. Μέχρι τῆς στιγμῆς αὐτῆς δὲν εἶδαμε παρὰ μόνον τὴ σκοτεινὴν μορφήν τῆς λογίας παραδόσεως, καθὼς καὶ τὴν πάλιν τῶν νεωτεριστῶν πρὸς τοὺς καθυστερημένους. Ἦδη θὰ παρακολουθήσουμε τὸ ξημέρωμα τῆς **τρίτης περιόδου** τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, πὺν θὰ μᾶς ὀδηγήσει στὴν ἐποποιΐα τοῦ 21. Ἀναμφιβόλως προτοῦ βροντήσουν τὰ καρυοφύλλια μέσα στοὺς κάμπους καὶ τὰ βουνὰ τῆς Ἑλλάδος, πολὺ προηγουμένως μέσα στὰ νεωτεριστικὰ σχολεῖα εἶχεν ἠχῆσει ἡ σάλπιγγα τῆς παλιγγενεσίας. Χωρὶς τὴν πνευματικὴν προσπάθεια τῶν μεγάλων ἀναγεννητῶν τῆς τρίτης περιόδου, πολὺ ἀμφιβάλλουμε, ἂν ἡ ἐπανάστασις θᾶπερνε τὴν εὐρύτητα, πὺν πῆρε διὰ τῶν λογίων κι' ἰδίως τῶν μορφωμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Καὶ δὲν ἀρνούμεθα, πὺς **βάσις** τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξαν τὰ στρατιω-

(1) Νικ. Δοσιού : Εὐριπίδου Ἐκάβη—Γαλάζι 1884 σελ. ιζ'—κη'.

(2) Ἄντ. Μηλιαράκη : Περιοδικὸν «Ἐστίας» τόμ. 19 σελ. 115 κι' ἐξ.

(3) Ρήγα Καμηλάρι : Γρηγορίου Κωσταντᾶ Βιογραφία—1897.

(4) Iken : Leukothea—1825 τόμ. I', σελ. 248, 251, 253, 261—11 σ. 4.

(5) Iken : Leukothea—1825 τόμ. I', σελ. 237, 240, 242, 245—11 σ. 9, 196.

(6) Γεωργ. Ἀριστείδου : Βενιαμὴν ὁ Δέσβιος—Κυδωνίαι—1880.

(7) Σ. Βλαντιῆ : Δελτίον Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἐταιρ. τόμ. 9 (1926) σ. 89—96.

τικὰ στελέχη τῶν Ἑλλήνων καπεταναίων⁽¹⁾ καὶ τὰ πρωτόγονα παλληκάρια τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν, καθὼς κι' οἱ θαλασσόδαρτοι ναῦτες τῶν ἑλληνικῶν βράχων⁽²⁾. Ὀμως τὴν ἠθικὴν βάση τῆς ἐπαναστάσεως συγκρότησαν οἱ μορφωμένοι κι' οἱ λόγιοι, καθὼς κι' ἡ προεπαναστατικὴ προπαιδεία, ποὺ συντελέστηκε μέσα στὶς νεωτεριστικὲς σχολές. Ἡ ἐθνότητα προτοῦ σπάσει τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας ἔπρεπε νὰ συντρίψει τὶς πέδες τῆς πνευματικῆς καὶ γλωσσικῆς παραδόσεως. Καὶ τὸ μέγα τοῦτο ἔργο κατωρθώθηκε διὰ τῶν μεγάλων νεωτεριστῶν τῆς τρίτης περιόδου.

Δικαίως ὁ Ρίζος Νερουλός, ποὺ πολλαχῶς κατέκρινε τὶς πολιτικὲς καὶ συνωμοτικὲς προσπάθειες τοῦ Ρήγα⁽³⁾, ἀνεγνώριζε, πὼς κυρίως διὰ τοῦ πρωτομάρτυρος ἐπῆλθεν ἡ νέα τροπὴ στὴ διδασκαλία τῶν μαθημάτων. Καὶ πραγματικῶς γιὰ κείνους, ποὺ γνώρισαν τὴν πολυσύνθετη, μεγαλοφάνταστη καὶ συστηματικώτατη δράση τοῦ ἐθνομάρτυρος, δὲν εἶνε ἄγνωστες οἱ προσπάθειές του, ὅπως *συγχρονίσει πνευματικῶς* τὸ νεογραικὸ κόσμον καὶ τὸν καταστήσει ὑπόδειγμα στοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς.—Ὁ Ρήγας συμβολίζει τὸ ραφιναρισμένον Ἑλληνα ὄλων τῶν μεταγενεστερῶν χρόνων καὶ σὲ μεγάλες πάντοτε ἀναλογίες. Συνδυάζει τὸν ἐπιτήδειον ἔμπορον, τὸν θετικὰ γραμματισμένο πατριώτη καὶ τὸν πολιτικὸ αὐτοσχεδιαστή, ὡς ποὺ τέλος κυριαρχεῖ μέσα του ὁ πολιτικός.—Καὶ δυνατὸν οἱ πολιτικοὶ του συνδυασμοὶ ν' ἀπέτυχαν μετὰ τὴν τραγικὴ του σύλληψη στὴν Τεργέστη, ὅμως τὸ ἔργο τῆς νέας πνευματικῆς ἀφυπνίσεως ἀνήκει ἀποκλειστικῶς στὸ Θεσσαλὸ πρωτομάρτυρα. Ἡ τρίτη περίοδος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, αὐτὴ ποὺ μᾶς ὠδήγησε στὴν ἐπανάσταση, ἐγκαινιάστηκε κι' ἐξαγιαστικῶς διὰ τοῦ αἵματος τοῦ μεγάλου θύματος τοῦ Βελιγραδίου. Ἀποβλέποντας σ' ὅλους τοὺς μεγάλους ἀναγεννητὰς τῆς περιόδου αὐτῆς μὲ κατάπληξη βλέπουμε, πὼς ὅλοι, μήτε τοῦ Κοραῆ ἐξαιρουμένου⁽⁴⁾, γνώρισαν ὅπωςδῆποτε τὸ Ρήγα ἢ ἀπετέλεσαν μέλη τῆς πρώτης «*μυστικῆς ἐταιρείας*» του στὴ Βιέννη.

(1) Κ. Ράδου Σουλιῶται καὶ Ἀρματωλοὶ ἐν Ἑπτανήσῳ—1916.

(2) Κ. Ράδου: Ὁ Μισούλης πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως—1898.

(3) R. Néroulos: Cours de Litterature Grecque σελ. 90.

(4) Πρόβλ. τὴν Ἀδελφικὴν Διδασκαλίαν του—Ρώμη 1798 σελ. ζ'.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΣ

Κολύμπια ρίξε κ'όρας βλάντερη σου,
Παρά περδόνια χρένια σκλαβιά και φιλανή

ΡΗΓΑΣ : ΧΑΛΚΟΓΡΑΦΙΑ ΚΩΛΕΤΤΗ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ὁ Γρηγόριος Κωσταντᾶς ὄχι μόνο συμμαθήτευσε μὲ τὸν πρωτομάρτυρα στὸ σχολεῖο τῆς Ζαγοράς, ἀλλὰ καὶ κατόπιν συναντήθηκε μαζί του στὴ Βιέννη καὶ μυήθηκε στὰ πολιτικά του σχέδια γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου. Μέχρι τὴν τελευταία του στιγμή μίερε εὐλάβεια μιλοῦσε γιὰ τὸ Ρήγα (1). Ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης, ὄχι μόνο γνώρισε τὸν ἔθνομάρτυρα στὴν Ἰταλία καὶ τοῦ ἀφιέρωσε τὴν περίφημη «*Νομαρχία*» του (2), ἀλλὰ καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας παρ' ἐκείνου τὴν ἐμπνεύστηκε (3). Τοσοῦτον μάλιστα ἀγάπησε τὸ Ρήγα, ὥστε τὰ 1840, διατελῶντας πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος στὴ Γαλλία, τύπωσε στὸ Παρίσι μεγάλη καὶ πρωτότυπη χαλκογραφία τοῦ πρωτομάρτυρος, πὺ μοναδικό της ἀντίτυπο μόλις τώρα κατώρθωσα νὰ δῶ (4).

Ἀλλ' ὄχι μόνο πολιτικοὶ τοῦ ὕψους ἐνὸς Κωσταντᾶ καὶ Κωλέττη ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὸν ἔθνομάρτυρα. Πολλοὶ καὶ μεγάλοι νεωτερισταὶ διδάσκαλοι καυχῶνται, πὺς κάτω ἀπὸ τὴ μεγάλη του ἐπίδραση κατώρθωσαν νὰ πάρουν τὴν εὐρύτητα τῶν μορφωτικῶν τους ἀπόψεων. Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος ὑπῆρξε μνημένος τῆς πρώτης «*μυστικῆς ἐταιρείας*» τοῦ Ρήγα (5) καὶ πολλὰ φορὲς ἀνέφερε τὸνομά του μὲ κατάνυξη. Ἐπίσης ὁ Δανιὴλ Φιλιππίδης σαυτὸν ὀφείλει τὴν εὐρύτητα τῶν ἀναγεννητικῶν του βλέψεων, χρηματίσας κι' αὐτὸς μέλος τῆς ἴδιας ἐταιρείας τῆς Βιέννης, πὺ πρώτιστο καὶ κύριο σκοπὸ της εἶχε θέσει *τὴν ἀναγέννηση καὶ τὸ συγχρονισμό τῆς Ἀνατολῆς*. Πολυπληθεῖς τέλος νεωτερισταὶ καὶ διδάσκαλοι, ὅπως ὁ Πρώϊος (6), ὁ Στέφανος Δούκας, ὁ Ἰωάννης Βηλαράς (7) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι φέρονται, ὡς μαθηταὶ ἢ ὀπωσδήποτε, ὡς ἐταῖροι καὶ γνώριμοι τοῦ ἔθνομάρτυρος. Ἡ ἠθικὴ του ἀνωτερότητα, ἡ εἰλικρίνεια, αὐτὸς τέλος ὁ ἐνθουσιασμός, μὲ τὸν ὁποῖον μιλοῦσε γιὰ ὅτι ἀπέβλεπε τὸ Γένος του, μετεδίδετο καὶ στοὺς γύρω του. Ὅλοι

(1) Κ. Ἀμάντου : Ἀνέκδοτα Ἐγγράφα περὶ Ρήγα—1930 σελ. 1α'.

(2) Κωνστ. Σάββα : Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς—1870 σελ. 639 σημ. 1.

(3) Ἀωνύμου : Ὁ Ἰωάνν. Κωλέττης καὶ ἡ Μεγάλη Ἰδέα 1852 σελ. 9.

(4) Ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ λογίου φαρμακοποιοῦ Κ. Καρζῆ.

(5) R. Néroulos : Cours de Littérature Grécque σελ. 61.

(6) Γρηγορίου Φωτεινοῦ : Νεαμονήσια—Χίος 1865 σελ. 294. κι' ἐξ.

(7) Σπ. Λάμπρου : Περιοδ. «*Νέος Ἑλληνομνημῶν*» τόμ. Γ', σελ. 65.

σχεδόν οἱ μεγαλύτεροι ἀναγεννηταὶ τῆς ἐθνότητος, μετὰ τὰ 1800, ὑπῆρξαν ὀπωσδήποτε μυημένοι στοὺς μεγάλους ἀναμορφωτικούς του σκοπούς.

Κι' ἄθελα ἔρχεται στὸ νοῦ μας τὸνομα ἑνὸς παρεξηγημένου, ἑνὸς σχεδόν ἀγνώστου, μὰ κορυφαίου λογίου, ποὺ παρουσιάστηκε στὰ Γιάννενα, ὅπως ρυθμίσει τὰ δυὸ κυριώτερα ζητήματα τῆς παιδείας: *Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης καὶ τὸ ζήτημα τοῦ συστήματος*. Κι' ὁ λόγιος αὐτὸς ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ἑταῖρος τοῦ Ρήγα καὶ μάλιστα φίλτατος τοῦ ἐθνομάρτυρος. Προτοῦ γείνει ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογώτερους μαθητὰς τοῦ Καντίου, μαθήτευσε προηγουμένως στὸ μεγάλο ἐθνικὸ σχολεῖο τῆς «μυστικῆς εταιρείας», ποὺ σύστησεν ὁ Ρήγας στὴ Βιέννη. Ποτισμένος μὲ τὶς γλωσσικὲς καὶ πολιτικὲς ιδέες τοῦ πρωτομάρτυρος γιὰ τὴν ἀφύπνιση τῶν πνευμάτων στὴν Ἀνατολὴ καὶ μετασχόντας ὡς λόγιος στὸ μεγάλο κίνημα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, κατέβηκε στὰ Γιάννενα, ὅπως διδάξει κατὰ τὰς νεωτάτας τότε μεθόδους. Ἀπέναντι τῶν Μπαλάνων καὶ τῆς συντηρητικῆς παραδόσεως ὀρθώθηκε ὁ μέγας αὐτὸς ἀναγεννητής. *Γκρεμιστὴς μαζὶ καὶ πλάστης μέλλει νὰ σημειώσει τὸν πῶ ἀξιοσημεῖωτο σταθμὸ στὴν ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων*· ἡ δὲ διδασκαλία του θὰ καταταστήσει καὶ πάλι τὰ Γιάννενα τὴν πνευματικὴ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, σύμβολο καὶ σημαιοφόρο τῆς προόδου καὶ τῆς Ἐπαναστάσεως.

